

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 10 Issue 3, p. 121-130, April 2018

DOI No: 10.9737/hist.2018.598

Sırru'l Esrâr'ın Kökenine Dair Bazı Sorunlar Some Problems on the Origin of Sırru'l-asrâr (Secretum Secretorum)

Dr. İslam KAVAS

(ORCID:0000-0003-0984-3568)

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi- Eskişehir

Öz:Sırru'l-Esrâr Avrupa'da *Secretum Secretorum* olarak bilinen bir sözde-Aristoteles (Pseudo-Aristoteles) eseridir. Birçok Avrupa lisanına tercüme edilmesine rağmen günümüz Türkçesi ile bir tercümesi bilinmemektedir ve Türk ilim çevrelerince neredeyse tanınmamaktadır. Eser, yaşlandığı için artık İskender'in seferlerine katılmayan Aristoteles tarafından İskender'e bir rehber kitap olarak yazılmıştır. Sadece devlet yönetimi değil, felsefeden taşlara ve bitkilere kadar pek çok konu işlenmiştir bu eserde. Astroloji, fizyoloji, kimya eserin ilgilendiği ana konulardandır. Müellif el-Batrık oğlu Yuhanna'nın iddiasına göre o bu eseri bir tapınakta bulmuş, önce Rumca'dan Yunanca'ya daha sonra da Arapça'ya tercüme etmiştir. Fakat bilinen ilk nüshası Arapçadır. Eserin 10. yüzyıl İslam Dünyasında ortaya çıktığı düşünülmektedir. 12. yüzyılda Latince'ye çevrilmiş ve bundan sonra Avrupa münevverleri arasında sık sık başvurulmuş bir eser haline gelmiştir. Kitap tarz itibarı ile Aristo'dan İskender'e yazıldığı varsayılan mektupları içerir ve on makaleden oluşmaktadır. Eser Ortaçağ Avrupa'sında Aristo'nun önde gelen eserlerinden kabul edilmiş ve sık sık atıf almıştır. Gerek İslam Dünyası gerekse de Avrupa için mühim bir devlet kitabıdır. Bu önemine rağmen bu eserin asıl müellifi, lisanı ve menşei üzerine bir takım tartışmalar vardır. Bu makalede *Sırru'l-Esrâr*'ın müellifi olan el-Batrık oğlu Yuhanna, aslı lisanı ve girişinde iddia edildiği gibi bir Yunan eseri olup olmayacağı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözde-Aristoteles, İskender, İslam Felsefesi, Siyasetname

Abstract:Sırru'l-Esrâr is a pseudo-Aristotelian text that is known as Secretum Secretorum in Europe. Although it is translated into a lot of European languages, there is no modern Turkish translation of it and it is almost unknown to Turkish intellectuals. The book is written as a guide by Aristoteles to Alexander the Great because then he was too old to participate in the campaigns of Alexander. It handles not only government but also from philosophy to herbs and stones. Astrology, physiology, and chemistry are the chief subjects of the book. According to the writer/translator, Yuhanna bin Batrık, he finds the manuscript in a temple then translates from Greek to Romaic and Arabic. Nonetheless its first known copy is in Arabic. The book may come to light in the tenth century Islamic World. It was translated Latin in the twelfth century and became very popular among European intellectuals. The book includes letters from Aristoteles to Alexander the Great and consists of ten chapters. It is admitted as a book of Aristotle and is frequently referred to in Europe of the middle ages. It is a crucial book of government in Europe as well as the Islamic World. Although it is very known, there are arguments on its origins. In the present paper it will be argued on its writer Yuhanna bin al-Batrık, its original language, and if it really may originate from Greek culture.

Keywords: Pseudo-Aristotle, Alexander the Great, Islamic Philosophy, Government Book

I. Giriş

Sırru'l-esrâr ilgi alanı yalnızca devlet yönetimi olmayan bir siyasetnamedir. En geniş hali ile on makaleden oluşan kitabın ihtivâ ettiği konuları şu şekilde sıralayabiliriz: Devlet yönetimi, ahlak, devlet memurlarının tayini ve idaresi, savaş taktikleri, şarap, tıp, fizyoloji (ilm-i kıyâfet), kimya, astroloji, taşlar ve bitkiler. Ortaçağlarda Doğu'da ve Batı'da sıkça

başvurulan bir eserdir. Yaygın kullanımı ve bilinilirliğinde Aristoteles'e atfedilmesi ve İskender'e hitaben yazılması önemli bir rol oynamış olsa gerektir.

Ortaçağdaki yaygın kullanımına ve bilinilirliğine rağmen bu kitabın menşei üzerine sorunlar günümüze kadar gelmiştir. Her ne kadar bir sözde-Aristo metni olduğu kesinse de eserin girişindeki diğer iddialar da sorgulanmaya muhtaçtır. Söz konusu kitabın elimizdeki en eski nüshası Arapça'dır ve el-Batrîk oğlu Yuhanna'nın bir tercümesi olduğu iddiasındadır. Arapça'dan sonra Latince'ye ve birçok Avrupaî lisanlara tercüme edilmiş; birçok sultanın ve kralın, Doğu'nun ve Batı'nın devlet idaresi konusunda başucu kitaplarından biri olmuştur. Ortaçağda Razi'nin kimya üzerine olan aynı adlı eseri de dâhil olmak üzere benzer isimde eserler mevcuttur. Fakat Razi'ninki de dâhil olmak üzere bunlar birbirlerinden farklı eserlerdir. Bu makalenin amacı Aristoteles'e atfedilen *Sırru'l-esrâr*'ı tanıtmak veya kritiğini yapmak değildir. Daha çok büyük bir tartışma konusu olan kökenine dair bazı sorunlara eğilmektir. İlerleyen satırlarda bu eserin kendi giriş kısmındaki tercümanı ve orijinal lisanı üzerine olan bilgiler sorgulanacak ve gerçekten de Yunan menşeli olup olamayacağı tartışılacaktır. Sonuç itibarı ile görülecektir ki, eserin giriş bölümünde mütercimim kimliğine dair tutarlı bilgiler bulunsun da eser büyük ihtimalle el-Batrîk oğlu Yuhanna tarafından çevirilmiş de ve Yunanca asıllı da değildir.¹

Sırru'l-esrâr'ın Asıl Lisanı ve el-Batrîk oğlu Yuhanna Sorunsalı

"*Sırru'l-esrâr*-تسر الاسرار" ismi ile bilinen bir siyasetnâme olan bu eserin asıl adı girişinde ve bitişinde iki farklı şekilde zikredilmiştir: *Yönetimin Düzenlenmesinde İzlenecek Siyaset-الرياسة في تدبير السياسة* ve *Yönetimin Te'sisi ve Siyasetin Düzenlenmesi İçin Sırların Sırrı-سر الأسرار لنا سيس السياسة و ترتيب الرياسة*. Bu eser başka bazı eserler gibi yüzyıllar boyunca Aristoteles'e ait kabul edilse de bugün artık bir sözde-Aristoteles (Pseudo-Aristotle) metni olduğu bilinmektedir.

Aristoteles'in kendi eseri olup Arapça'ya tercüme edilip edilmediği tartışmalı olan *Politika* bir tarafa, İslamî dönem tercüme faaliyetleri kapsamında Aristoteles'e atfedilen siyasete dâir ilk eser *Sırru'l-esrâr*'dır. Müellif meselesinde olduğu gibi eserin tercümanı olarak takdim edilen el-Batrîk oğlu Yuhannada tartışmalıdır. Zira Bernard Levin mezkûr tercümanın diğer eserlerini de incelemiş ve tarzları üzerinde bir inceleme yapmıştır. Sonuç itibarı ile de *Sırru'l-esrâr* ile el-Batrîk oğlu Yuhanna'ya atfedilen diğer eserlerin aynı kaleminden çıkmadığına hükmetmiştir.² R. Foerster da bu eserin Yuhanna tarafından tercüme edildiğine katılmaz ve bu eserin Onuncu ve Onbirinci Yüzyıllarda muhtelif kaynaklardan derlendiğini söyler.³

Eserin tarihlendirilmesine gelince, Onuncu Yüzyılda ortaya çıkan ve bu esere benzerlik gösteren *İhvân-ı Safâ Risâleleri*⁴ ile aynı yüzyılın sonlarına doğru İbn Cülcül tarafından yazılan *Tabâkât-ı Etibbâ ve'l-Hukemâ* isimli eserin arasında bir yerlerde yazıldığı tahmin edilir. Fizyonomi ile ilgili kısmının ortaya çıkışı 940 yılına kadar gider.⁵ Bu tarihlendirme daha çok eserin muhtevâsına binâen yapılmış bir tarihlendirme değildir. el-Batrîk oğlu Yuhanna, ilk defa İbn

¹ Bu makale esas itibarı ile *Sırru'l-esrâr*'ın ne olmadığı ile ilgilidir. Bu eserin asıl kökenlerine dair yazar tarafından ayrıca bir makale yazılacaktır.

² Mahmoud Manzalaoui, "The Pseudo-Aristotelian "Kitâb Sırr al-asrâr". Facts and Problems," *Oriens*, Vol. 23/24 1974, s. 159; Zeliha Öteleş, "Ahlâk ve Siyaset Felsefesi Açısından *Sırru'l-Esrâr* ile *Tedbîrât-ı İlâhiyye*'nin Karşılaştırılması," *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

³ İbn Arabî, *Tedbîrât-ı İlâhiyye fî Islâhı'l-Memleketi'l-İnsâniyye*, terc: Ahmed Avni Konuk, Ed. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. xiii.

⁴ *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 4 Cilt, Terc: Komisyon, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012; Enver Uysal, "İhvân-ı Safâ," TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 22, s. 1-6. Bu benzerliklere bazı atıflar için bakınız: Manzalaoui, *age*, s. 175-176.

⁵ "Secretum Secretorum," http://self.gutenberg.org/articles/Secretum_Secretorum (erişim, 23 Ocak 2017).

Cülcül'ün eserinde, bir tercüman olarak tanıtılmaktadır.⁶ Onbirinci Yüzyılda yazılmış olan *Uyûnu'l Enbâ Fî Tabakâti'l-Etibbâ* isimli İbn Ebî Usaybia'nın eserinde de bu mütercim hakkında bilgi bulunabilir. Mahmut Kaya'ya göre İbn el-Nedîm'in fihristinde anlatılan bir vakanın da şahitliği ile bu eserin en azından bir kısmının el-Batrık oğlu Yuhanna'nın elinden çıktığı gayet açıktır.⁷

İbn el-Nedîm'in "Felsefenin ve Diğer İlimlerin Bu Memleketlerde Yaygın Olmasının Sebebine Dâir" başlıklı kısımda anlattığı vak'a'ya göre bir gün Halife Me'mun rüyasında beyazlar içinde, kızılımsı tenli ve diğer karakteristik vücut özelliklerine sahip bir adam görür ki o Memun'un yatağında oturur haledir. Rivâyete göre Me'mun rüyasını şöyle anlatır:

قلت من انت، قال انا ارسطاليس. فسرت به و قلته؛ أيها الحكيم اسئلك، قال سل؛ قلته ما الحسن، قال ما حسن في العقل، قلته ثم ماذا، قال ما حسن في الشرع، قلت ثم ماذا، قال ما حسن عند الجمهور. قلته ثم ماذا، قال ثم لا ثم.⁸

'O'na "sen kimsin?" diye sordum ve "ben Aristoteles'im" dedi. "Ey bilge, sana bir suâlim var" dedim; "Sor!" dedi. Dedim ki "iyilik (الحسن) nedir?" Dedi ki "İyi olan akıldadır." "Sonra nedir?" dedim; dedi ki "İyi olan hukuktadır." Peki, "Daha sonra nedir?" dedim; dedi ki "İyi olan halkın yanındadır." "Daha sonra nedir?" diye sordum; "Daha sonra? Daha sonrası yok!" dedi.'

Bu rüya üzerine Halife Me'mun ve Doğu Roma İmparatoru arasında haberleşme başlar ve daha sonra;

فكتب الي ملك الروم يسئله الأذن في انفاذ ما يختار من العلوم القديمة المخزون المخرجة ببلد الروم. فأجاب ذلك بعد امتناع؛ فخرج المأمون لذلك جماعة، منهم الحجاج بن مطر، و ابن البطريق، و سلمان صاحب بيت الحكمة، و غيرهم. فاخذوا مما وجدوا ما اختاروا. فلما حمله اليه، أمرهم بنقله، فنقل.⁹

'(Me'mun) Roma (Doğu Roma) Kralı'na yazarak Rum Beldelerinde korunmuş ve arşivlenmiş olan kadim ilimlerden istediklerini almak için izin istedi. Bir süre çekimser kalsa da Kral buna izin verdi. Böylece Me'mun içerisinde Haccâc bin Matar, İbn Batrık, Beytu'l-Hikme'nin Müdürü Selman ve diğerlerinin olduğu bir grubu gönderdi. Onlar bulduklarının arasından istediklerini alıp getirdiler. O vakit Me'mun, bunların tercüme edilmesini istedi ve tercüme edildiler.¹⁰

Yukarıdaki ifadelerin ve İbn el-Nedîm'in kıymet hükmünü verdiğimizde eserin müellifi-tercümanı ve telif tarihi üzerine olan sorunsalı da cevaplayabiliriz. Zira yukarıdaki satırların sahibi olan el-Nedîm milâdî 930-995 tarihleri arasında Bağdat'ta yaşamış varrâk¹¹ bir aileden gelen ve kendisi de varrâklık yapan eğitilmiş biri idi. O devrin ilim, kültür ve sanat çevreleri ile

⁶İbn Cülcül, *Tabâkât-ı Etibbâ ve'l-Hukemâ*, thk. Fuad Seyyid, Müessesu'r-Risâle, Beyrut 1985, s. 25-27; Mahmut Kaya, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yayınları, İstanbul 1983, s. 294.

⁷ Öteleş, age, s. 13; Mahmut Kaya, age, s. 296.

⁸ Muhammed bin İshak el-Nedîm, *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Hayât li'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrut 1967, s. 442.

⁹ El-Nedîm, age, s. 443; Ayrıca bakınız, Mahmut Kaya, "Beytülhikme," TDV Ansiklopedisi (DİA), c. 6, 2000, s. 89.

¹⁰ Bu meselin bir başka yorumu da da *Şerhu'l-uyûn fî şerhu'l-risâleti'l-ibn Zeydûn* isimli eserde Abdullah ibn Tâhir'den naklen anlatılır:

Me'mûn dedi ki: 'Rüyamda filozofların meclisinde oturmuş bir adam gördüm ve O'na sordum: Sen kimsin? Ben filozof Aristoteles'im dedi. Sonra O'na sordum: Ey Filozof en güzel kelam nedir? Görüşte isabetli olandır dedi. Peki o nedir dedim. İnsanların duymaktan hoşlandıdır dedi. Peki o nedir dedim. Sonuçlarından korku duyulmayandır dedi. Peki o nedir dedim. Onun haricindekiler eşek anırmasına benzer dedi.'

Sonra Me'mûn dedi ki: 'eğer Aristoteles hayatta olsaydı bu sözlerinin üzerine başka hiçbir şey eklemezdi. Çünkü bununla boş sözü dışarda bırakarak her şeyi toplardı.' Bakınız, Cemaleddin bin Nubâte el-Misrî, *Şerhu'l-uyûn fî şerhu'l-risâleti'l-ibn Zeydûn*, Tahkik: Muhammed abu'l-Fazl İbrahim, El-mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1987, s.213.

¹¹ Kitap istinsah edip ciltleyen ve kitap ticareti yapan.

sıkı ilişkileri olması hasebi ile pek çok telifi ve müellifi yakından tanıma fırsatına sahipti.¹² Abbasi Hilafetinin merkezinde idi ve buradaki kitap piyasasına dâir bilgisi çok iyi idi. Dolayısı ile yukarıda anlattığı meselin mütercimlerin Yunanca kitapları bulup getirmek için Doğu Roma'ya gönderilişi ile ilgili kısmına inanmamamızı gerektirecek bir sebep görünmemektedir. Ayrıca Yuhanna'nın el-Memun döneminin önde gelen tercümanı el-Hasan bin Sehl'in ekibinden olduğu da bilinen bir gerçektir¹³ ve el-Kıftî'den nakledildiğine göre özellikle Aristoteles'in eserlerini tercüme etmekle vazifelendirilmiştir.¹⁴

Babası da Halife Mansur döneminin önde gelen bir tercümanı olan el-Batrık oğlu Yuhanna'nın ölüm tarihi de 825 olarak tahmin edilmektedir.¹⁵ İbn Useybia'nın metninden anlaşılan da Halife Me'mun döneminde yaşadığıdır.¹⁶ Dahası *Sırru'l-esrâr*'ın giriş kısmında, yaptığı araştırmayı, Halifenin huzuruna dönüşünü ve tercüme edişini, el-Batrık kendisi de, süsleyerek anlatmıştır.¹⁷ Bu anlatı İbn el-Nedîm'in anlatımı ile uyumaktadır. Buradan yola çıkarsak, *Sırru'l-esrâr* kitabının Dokuzuncu Yüzyılda tercüme edildiği kabul etmemiz gerekir ve tercümanın da Yuhanna bin Batrık olma ihtimali de kuvvetlenmiş olur.

Tarihlendirme konusundaki ikilik için (Dokuzuncu veya Onuncu Yüzyıl) bir ara yol bulmak gerekirse asıl metni Dokuzuncu Yüzyılda el-Batrık oğlu Yuhanna'nın Halife Memun (813-833) için Doğu Roma'dan getirerek tercüme ettiği fakat Onuncu Yüzyılın sonuna kadar müstensihler tarafından asıl metne ilaveler yapıldığı düşünülebilir.¹⁸ Buna en bariz örnek ikinci makalenin son kısmında bulunan fizyonomi (ilm-i kıyâfet) bölümüdür. Bu bölümün Aristoteles'e atfedilen müstakil bir eser olarak da mevcut olduğu bilinmektedir. Bu duruma başka örnekler de vardır.¹⁹ Mesela 'Galip ve Mağlup Üzerine' başlıklı bölümün *Kitâb el-Gâlib ve'lmağlûb* başlığı ile el-Hamdânî'ye atfedilen nüshaları vardır.²⁰ Ayrıca eseri okuyanın dikkatini çekeceği üzere aynı makalede farklı konulardan ve farklı bakış açıları ile (gerçekçi-astrolojik-büyücü) bilgiler bulunmaktadır.

Esasen el-Batrık oğlu Yuhanna'nın Aristoteles'e atfedilen veya O'na ait olan bir siyasetname tercüme etmesi de çok şaşılacak bir durum değildir. Bunu anlamak için de o dönemin şartlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Abbasi Hilâfetinde Arapların bir devlet yönetimi geleneği olmadığı için iki gelenek devlet idaresinde söz sahibi olmanın peşinde yarışıyorlardı. Bunlardan ilki kadim Fars geleneğinden etkilenen İran asıllı Müslümanlar iken bir ikincisi de kadim Yunan geleneğinden etkilenen Rum asıllı Müslümanlar idi. İran asıllılar, bir devlet başkanı olarak, Kısra'yı idealleştirip telkin ederken Rum asıllılar da İskender için aynısını yapıyorlardı. Bu sonrakiler kendi davalarını tahkim etmek için ekseriyetle Platon ve Aristoteles'e ait siyasi metinleri tercüme etmeye gayret ediyorlardı.²¹ Yuhanna da belli ki

¹² Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm," TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 21, 2000, s. 171-172.

¹³ Casimir Petraitis, *El-Asarü'l-ulviyye li-Aristotalis = The Arabic Version of Aristotle's Meteorology*, Dârü'l-Meşrik, Beyrut 1967, s. 31.

¹⁴ D. M. Dunlop, "The Translations of Al-Bitrîq and Yahyâ (Yuhannâ) b. Al-Bitrîq," The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. 3/4, 1959, s. 141.

¹⁵ M. Cüneyt Kaya, "Yuhannâ b. Bitrîk," TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 43, 2013, s. 579.

¹⁶ İbn Ebî Useybia, *Kitâbu Uyûni'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, Nâşir: Nizar Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut tarihsiz, s. 282.

¹⁷ Sözd-e-Aristoteles, *Sırların Sırrı: Aristo'dan İskender'e Nasihatler*, yayınlanmamış terc: İslam Kavas, s. 3-4.

¹⁸ Fuad Sezgin bu eserin tarihlendirmesi konusunda bambaşka bir iddiaya sahiptir. O'na göre *Sırru'l-esrâr* Altıncı Yüzyılda yazılmış ancak daha sonra Müslümanların Aristoteles'i anlayamadığı fikrini tahkim etmek için İslam Dünyasına mâl edilmiştir; bakınız, Öteleş, *Ahlak ve Siyaset*, s. 16.

¹⁹ Kaya, *İslam Kaynakları*, s. 297-299.

²⁰ Dunlop, age, s. 150.

²¹ Abdurrahman Bedevî, *El-Usûlu'l-Yunaniyye li'n-Nazâriyyati's-Siyâsiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1954, s. 8; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Kültür- Sanat Yayınları, Ankara tarihsiz, s. 73-74; Öteleş, age, s. 7.

bunlardan biri idi.²² Dolayısı ile tarihi gelişmeler ışığında da el-Batrîk oğlu Yuhanna'nın böyle Yunanca bir siyasetnameyi tercüme etmiş olabileceği görülüyor.

Sırru'l-esrâr kitabında tartışmalı olan bir diğer nokta ise bu kitabın hangi lisandan Arapça'ya tercüme edilmiş olduğudur. Kitabın giriş kısmında el-Batrîk oğlu Yuhanna'nın şöyle bir ifadesi vardır:

“و نقلته من اللسان اليوناني الي اللسان الرومي، ثم من اللسان الرومي الي اللسان العربي.”

Sonra onu Yunan lisanından Rûmî lisana, Rûmî lisandan da Arabî lisana tercüme ettim.

Bu ifadede sorunlu olan kısım Rûmî lisan (Rumca) kısmıdır. Bu kısım hem kitabın orijinal lisanı hem de hangi lisandan Arapça'ya tercüme edildiğine dair şüpheler uyandırmıştır. Zira bu eserin Rumca yani Doğu Roma Yunancası olması pek mümkün görülmemiştir. Fakat şu da kesindir ki o dönemde Anadolu'ya Doğu Roma'ya atfen Rum (Roma) denildiği için bu lisan da bu isme izâfe edildiği için bu lisan Anadolu'da geçerli ve yazı geleneği olan bir lisan olsa gerektir.

Bu konunun bir değerlendirmesini yapan Abdurrahman Bedevî o dönemde Latince'den Arapçaya tercüme yapılmadığı için bu lisanın Latince olamayacağını fakat ancak Süryanca olabileceğini söylemiştir. Zira İslam öncesinde sadece Anadolu değil Suriye, Irak ve Lübnan'ın bir kısmı dahi Roma toprağı idi ve Rum olarak anılırdı. Bu yüzden bu bölgelerde geçerli bir yazı dili olan Süryanca Rûmî olarak anılmış olabilir. Bu açıklama makuldür. Zira Abbasiler Dönemindeki tercüme faaliyetlerinde Yunanca eserler, Arapça felsefe geleneği henüz yeterince gelişmediği için, önce Süryanca'ya akabinde Arapça'ya tercüme edilirdi. Dolayısı ile الرومي kelimesini Süryanca olarak tercüme etmek garipsenecek bir durum değildir. Ayrıca Bedevî, Anton Baumstrak ve Rubens Duval'ın eserin aslının Süryanca olduğuna dair iddialarını da asılsız bulmuştur. Zira metinde eserin asıl lisanının Yunanca olduğu yazmaktadır ve bu durum en makul olanıdır.²³ Sırların Sırrı'nın Yunanca aslına dair hiçbir iz bulunmaması ile birlikte bazı bölümlerinin Yunanca eserlerden alındığı kesindir.²⁴

Fakat bu konuyu kapatmadan önce İbn Ebî Useybia'nın Yuhanna bin Batrîk üzerine yazdıklarını da zikretmek gerekir. Ebî Useybia tam da Bin Batrîk'in hangi lisanları bildiği üzerine bir kayıt düşmüştür:

وكان لا يعرف العربية حق معرفتها ولا اليونانية، وإنما كان لطينيا يعرف لغزة الروم اليوم وكتابتها. وهي الحروف المطصلة لا المنفصلة اليونانية القديمة.²⁵

Ne Yunancayı ne de Arapçayı hakkıyla bilirdi. O günümüz Rum dilini ve onu yazmayı bilen bir Latin²⁶ idi. Bu (Rum dili) bitişik harflidir; Kadim Yunanca gibi ayrıık değildir.

İbn Ebî Useybia bu satırları Onüçüncü Yüzyılda yazmış olsa da *Sırru'l-esrâr* ile ilgili diğer birkaç bilgi ile birleştirilince daha anlamlı hale gelmektedir. Bu bilgiler şunlardır: Yuhanna bin Batrîk felsefî eserler bulmaya Doğu Roma İmparatorluğu'na gönderilmiştir ve kendisi bu kitabı Rumî lisandan Arap lisanına tercüme ettiğini belirtmiştir. Kendisinin

²² Yuhanna bin Batrîk Me'mun'un mevlâsı olarak anılmıştır ki bu da Onun muhtemelen Müslüman olması demektir. Bakınız: Dunlop, age, s. 142.

²³ Bedevî, age, s. 39-40; Mehmet Şemseddin Günaltay, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 66; Öteleş, age, s. 14.

²⁴ *Screes of Old Philisoffres: A Version of the Secreta Secretorum*, Ed. Robert Steele, Early English Text Society, London 1894, s. viii.

²⁵ İbn Ebî Useybia, age, s. 282.

²⁶ Buradaki 'Latin' ifadesi Yuhanna bin Batrîk'in bir diğer tercümesinden kaynaklanan bir yanlış anlamadır ve göz ardı edilmesi gerekmektedir. Bakınız: Petraitis, age, s. 27.

yukarıdaki iddia da olduğu gibi Süryanca bilip bilmediğine dâir kesin bir delilimiz yoktur. Fakat o dönemin Yunancası olan Rumca'yı bildiğini İbn Useybia söylemektedir. Hatta İbn Useybia bu iddiasını ayrıntılı bir şekilde vererek Yuhanna'nın ayrı ayrı yazılan Kadim Yunancayı değil o dönemin Doğu Roma (Rum) dili olan ve bitişik yazılan Yunancayı bildiğini söylüyor. Zaten el-Batrîk oğlu Yuhanna'nın el-Rûmî adı ile anıldığı bir yazma mevcuttur.²⁷

Bu kayıtların inandırıcılığını anlayabilmemiz için o dönemin Yunancası'nda meydana gelen bir değişimden haberdâr olmamız gerekiyor. Dokuzuncu Yüzyılın başlarına kadar dinî olmayan Yunanca eserler birbirinden ayrı olan majiskül yazı ile yazılmıştır. Bu yazı tipinde yazı çok yer kaplıyordu ve kâğıdın olmayıp da hayvan derisinin yazı zemini olarak kullanıldığı bir dönemde maliyeti çok yüksekti. İşte tam da Müslümanların Yunancadan tercümelere başladığı dönemlerde Doğu Roma da miniskül denilen bitişik yazı usulüne geçiş yapmıştı.²⁸ İbn Useybia'nın bahsettiği bitişik Rum dili bu olsa gerektir. Dolayısı ile buradan el-Batrîk oğlu Yuhanna'nın o dönemin felsefî metinlerinde kullanılan Yunanca'yı yani Rumca'yı bildiğini gösterir. Böylece bu eserin Rumcadan Arapçaya çevrilmiş olması, Süryancadan çevrilmiş olmasından daha makul görünmektedir. “*Sonra onu Yunan lisanından Rûmî lisana*” ifadesi de yukarıdaki bilgiler göz önüne alındığında majiskül Yunan yazısından miniskül Yunan yazısına aktarmayı ifade ediyor olsa gerektir. Böylece o döneme ait tarihi bilgiler ile *Sırru'l-esrâr*'ın girişindeki bilgilerde bir örtüşme olduğu görülür.

Ayrıca mezkûrtercümana has bazı bilgiler konuyu aydınlatması açısından göze çarpmaktadır. İbn Meymun ve Tibbon oğlu Samuel gibi Yahudî âlimleri O'nun yaptığı bazı tercümelere Aristoteles'e ait olmayan bazı ifadeler sanki Aristoteles'inmiş gibi verildiği konusunda eleştirileri dile getirmişlerdir.²⁹ Bu bilgi de bu eseri el-Batrîk oğlu Yuhanna'nın tercüme ettiğine dair düşüncelyi güçlendirmiş görünmektedir.

Mahmut Kaya'nın iddiasının izi sürülerek genişletilmiş bu tartışma bu tercümenin el-Batrîk oğlu Yuhanna tarafından yapıldığı yönünde gelişmiş olsa da elde yerine oturan bütün taşları sarsabilecek bir veri bulunmamaktadır. Bu veriye göre kitabın büyük bir kısmının olduğu gibi buraya kadar içerisindeki bilgileri sorguladığımız giriş kısmı da tamamıyla bir uydurma ve başka bir yerden ekleme gibi durmaktadır.

D. M. Dunlop'un ifade ettiğine göre *Sırru'l-esrâr*'ın girişi de birçok diğer kısmı gibi bir aşırımdan ibarettir ve gerçekliğine güvenilemez. Çünkü bu giriş kısmında yazılanlar ve Me'mun hakkındaki kıssa Halit oğlu Muhammed'in Kitâbu'z-zahîra isimli eserinin girişinde de aynen anlatılmış ve kıssa da halife Mutasım'a yani Memun'dan önceki halifeye atfedilmiştir. Yunancadan Rumcaya çevrilme anlatısı da bu girişte aynen mevcuttur.³⁰ Birçok kısmı toplama olan *Sırru'l-esrâr*'ın giriş kısmının da bu eserden alındığını düşünmek makul görünmektedir.

Sırru'l-esrâr'ın aslî dili ve tercümanüzerine ulaşılabilen bilgiler ve bunlar üzerine yapılan sorgulamalar yukarıda verilmiştir. Buradan ortaya çıkan odur ki bu eserin giriş kısmı dolayısı ile Yunancadan Rumcaya (veya Süryancaya) ve daha sonra da Arapçaya el-Batrîk oğlu Yuhanna tarafından çevrildiği tamamen bir kurgu gibi durmaktadır. Fakat giriş bölümündeki bilgiler yanıltıcı olsa da acaba *Sırru'l-esrâr* iddia edildiği gibi bir siyasetname olarak Yunan menşeli olabilir mi? Bunu anlayabilmek için bu eser siyasetname kısmının muhtevası açısından karşılaştırmalı ve genel bir sorgulamaya tabi tutulacaktır.

²⁷ Age, s. 28.

²⁸ Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 170.

²⁹ Petraitis, age, s. 56.

³⁰ Dunlop, age, s.148.

***Sırru'l-esrâr* Yunan Kökenli Olabilir mi?**

Aristoteles'e ait olmadığı kesin olan, el-Batrîk oğlu Yuhanna tarafından hazırlandığı ise şüpheli olan *Sırru'l-esrâr*'ın Yunanca eserlerden etkiler taşısa da Yunanca yazılmış bir eser olamayacağı kesin gibidir. Bunun sebebi, bu eserin genel muhtevasının ve mantığının Yunan medeniyetinin temel siyaset felsefesi metinleri ile uyuşmamasıdır. Gerek Eflatun'un *Devlet*'i gerekse Aristoteles'in *Nikemakos'a Etik*'i ve *Politika*'sı gibi eserlere baktığımızda *Sırru'l-esrâr*'ın bu eserlerin ve bu eserlerin kültürünün çok uzağında olduğunu tespit edebiliriz.

Sırru'l-esrâr'ın muhtevası her şeyden önce Yunan kültürünün bir eseri olarak tasnif edilmemiştir. On bölümden oluşur; ilk bölümleri teşkil eden siyasetname kısmının bölümleri hükümdar, hükümdara hizmet eden memurlar ve bunların edilgen durumdaki halkla ilişkileri ile ilgilidir. Mesela ilk üç başlık şöyledir: “Hükümdarların Çeşitlerine Dair,” “Hükümdarın Vakarı ve Bunun Kendinden Kaynaklanmasının Neyi Gerektirdiğine, Onun Bütün Hallerine ve Tedbirlerine Dair,” “Hükümdarın Halkı ve İleri Gelenleri Yönettiği ve Kendini Tekmil Ettiği Adaletin Şekline Dair.”³¹ Görüldüğü üzere *Sırru'l-esrâr* herhangi bir Doğu siyasetnamesi gibi hükümdar merkezlidir. O dönemdeki Doğu toplumlarının ekonomik ve sosyal yapısının bir gereği olarak, topluma ve onu oluşturan insana değil hükümdara ve onun devleti daha iyi yönetebilmesi için ihtiyacı olan tavırlara odaklıdır. Bunun bir sonucu olarak da hükümdardan halka doğru giden bir yapısı vardır.

Hâlbuki Yunan siyaset felsefesinin önde gelen eserleri olan *Devlet*, *Nikemakos'a Etik* ve *Politika*'da bunun zıttı bir durum söz konusudur. Bunlarda siyaset bireyden başlar, toplumun ve devletin oluşumuna gider. Aristoteles'in *Politikası*'nın ilk bölümü olarak kabul edebileceğimiz *Nikemakos'a Etik* iyilik, erdemli olmak, cesaret ve korkaklık, cömertlik ve cimrilik, eşitlik ve adalet gibi meseleleri sorgular. Burada tartışmanın gelişimi iyiliğe odaklıdır. İnsan her şeyi iyiye ulaşmak için yapar. Bu yüzden ilk olarak iyi sorgulanır. Siyaset de iyiye ulaşmanın aracı olan bilimlerin gelişimine karar veren kurum olarak en önemli bilgidir. Çünkü bir iyiliği bir kişi için elde etmeye çalışmaktansa ülke için elde etmeye çalışmak çok daha iyidir.³² *Politika* eserinde de bu mantık devam eder ve bütün toplulukların iyiyi hedeflediklerine göre en büyük topluluk olan devletin de en iyiyi hedeflemesi gerektiği söylenir³³ ve bundan sonra toplum ve anayasa tahlillerine geçilir. Burada açık bir şekilde krallık yani tek hükümdarlı yönetim bir toplumu yönetme şekillerinden sadece biridir ve dahası Yunan toplumunun geride bıraktığı bir şekildedir.³⁴ Devlet bir ortaklık biçimidir ve siyasi yönetim ancak birbirine eşit insanlar arasında olur.³⁵

Hâlbuki *Sırru'l-esrâr* da başlangıçta cimrilik ve cömertlik gibi ahlakî özelliklerden bahsetse bile bunu yine hükümdar merkezli yapar ve hükümdarın özellikleri olarak inceler. Burada tek benzer nokta cömert kimseye atfedilen benzer tanımlardır. Aristoteles “cömert olan, uygun kimseye, uygun miktarda, uygun zamanda verilmesi gerektiği şekilde bir şeyi verecektir”³⁶ derken *Sırru'l-esrâr* “Cömertliğin tanımı, ihtiyacı olanın ihtiyacını ihtiyaç duyduğunda vermektir ve onu hak edene elinden geldiğince böyle yapmaktır”³⁷ der. Bu ifadelerden cömertliğe bakışa bir benzerlik ve hatta sonraki eserin yazarının *Nikemakos'a*

³¹ Söзде-Aristoteles, *Sırların Sırrı*, s. 5.

³² Aristoteles, *Nikemakos'a Etik*, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları: İstanbul 2017, s. 21-22.

³³ Aristoteles, *Politika*, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları: İstanbul 2017, s. 23.

³⁴ Age, s. 25.

³⁵ Age, s. 49, 95.

³⁶ Aristoteles, *Nikemakos'a*, s. 82.

³⁷ Söзде-Aristoteles, *age*, s. 7.

Etik'ten bazı parçalar okumuş olabileceği anlaşılabilir de temeldeki mantık yukarıda zikredildiği üzere başkadır.³⁸

Eflatun'un *Devlet* eseri için de aynı şey söz konusudur. Zira bu eser Aristoteles'ten çok daha farklı sonuçlara varsa da başlangıç noktası doğruluk ve eğriliğin tanımı ile bir toplumun nasıl olması gerektiğidir. Hükümdar ancak son sıralardaki meselelerden biri olabilir. Eflatun Sokrates'in ağzından öncelikle doğrunun ne olduğunu sorgular, daha sonra insanların neden bir araya gelerek toplumlar oluşturduğunu anlatır³⁹ ve sonrasında bir toplumun nasıl olması gerektiğini anlatır. Dolayısıyla ile *Sırru'l-esrâr* ile *Devlet* eseri de tamamen farklı bakışlara sahip olan farklı kültürlerin eserleridir.

Son olarak, Yunan medeniyetinde siyaset felsefesinin temel eserleri olan mezkur eserler birer felsefî metindirler fakat *Sırru'l-esrâr* bir Doğu nasihatnamesi havasındadır. Gerek Eflatun gerekse Aristoteles eserlerini herhangi bir hükümdara akıl vermek için değil doğru toplum ve devlete nasıl ulaşılır sorusuna cevap aramak için yazmışlardır. Diğer eser ise Aristoteles'ten İskender'e bir nasihatler manzumesi olma iddiasındadır. Dolayısıyla bu açıdan da *Sırru'l-esrâr*'ın Yunanca kaynaklı ve Yunancadan tercüme bir eser olması pek mümkün görünmemektedir. Zira Yunan siyaset felsefesi kültürünün baskın özelliklerini taşımamaktadır.

Sonuç

Sırru'l-esrâr'ın kaynağına dair bazı sorunlar yukarıda tartışıldı. Bu tartışma genel itibarı ile eserin kendi girişinde ifade edilen iddialara binaen yapılmıştır. Bu iddialara göre bu eser el-Batrık oğlu Yuhanna tarafından Aristoteles'e ait Yunanca bir eserin tercümesidir. Bu eserin Aristoteles'e ait olduğuna dair olan iddianın asılsızlığı zaten malumdur. Fakat yukarıda ki tartışmalardan anlaşılacağı üzere eserin tercümanı ve kaynak lisanı üzerine olan iddialar da doğru görünmemektedir. Bunlar bir yana, Yunan kaynaklı bir eser olma ihtimali de pek gerçekçi değildir.

Bir kere kitabın bir bütün olarak ortaya çıkış tarihi el-Batrık oğlu Yuhanna'dan yüzyıl kadar sonra görünmektedir. Ayrıca her ne kadar kitabın tercüme seyri el-Batrık oğlu Yuhanna'nın lisan bilgisi ve tercüme alışkanlıkları ile örtüşüyorsa da bu eserin ona atfedildiği giriş kısmı güvenilir değildir. Ayrıca el-Batrık oğlu Yuhanna'nın dili üzerine çalışmış Bernard Levin ve R. Foerster gibi uzmanlar *Sırru'l-esrâr*'ın başka bir kalemden çıktığını düşünmektedirler.

Bu eserin Yunanca asıllı bir siyasetnameden tercüme edildiğini düşünmek de çok doğru olmayacaktır. Zira Yunan kültürünün siyaset felsefesinin temel metinleri ile kıyaslandığında çok uyuşmamıştır. Sonuç olarak, *Sırru'l-esrâr*'ın menşei hakkında aşağıdaki kanaatlere varılabilir;

1. Eser Yuhanna bin Batrık'ın bir tercümesi değildir.
2. Eser bir tercüme de değildir.
3. Eserin nasıl bulunduğu dair anlatı bir düzmedir.
4. Eserde Yunan kültürüne ve felsefesine dair izler bulunmakla birlikte bu eseraslı Yunanca yazılmış ve Yunan siyaset felsefesinin bir parçası olamaz.

³⁸ Sokrates de *Sırru'l-esrâr*'daki gibi insanları cömertliğine göre 4 sınıfa ayırır fakat bu iki ayırım birbirine benzerlik göstermez, bakınız: Manzalaoui, age, s. 165.

³⁹ Platon, Devlet, Çev: Sabahaddin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İş Bankası Yayınları: İstanbul 2017, s. 54.

Kaynaklar

- Aristoteles, Nikemakos'a Etik, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları: İstanbul 2017.
- Aristoteles, Politika, Çev: Furkan Akderin, Say Yayınları: İstanbul 2017.
- BEDEVİ, Abdurrahman, *El-Usûlu'l-Yunaniyye li'n-Nazâriyyâti's-Siyâsiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1954.
- DUNLOP, D. M., "The Translations of Al-Bitrîq and Yahyâ (Yuhannâ) b. Al-Bitrîq," *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. ¾, 1959, s. 140-150.
- EL-MISRÎ, Cemaleddin bin Nubâte, *Şerhu'l-uyûn fi şerhu'l-risâleti'l-ibn Zeydûn*, Tahkik: Muhammed ebu'l-Fazl İbrahim, El-mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1987.
- EL-NEDİM, Muhammed bin İshak, *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Hayât li'l-Kutub ve'n-Neşr, Beyrut 1967.
- GUTAS, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003
- GÜNALTAY, Mehmet Şemseddin, *Antik Felsefenin İslam Dünyasına Girişi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001
- İBN Arabî, *Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fi Islâhü'l-Memleketi'l-İnsâniyye*, terc: Ahmed Avni Konuk, Ed. Mustafa Tahralı, İz Yayıncılık, İstanbul 1992.
- İBN Ebî Useybia, *Kitâbu Uyûni'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etibbâ*, Nâşir: Nizar Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut tarihsiz.
- İBN Cülcül, *Tabâkât-ı Etibbâ ve'l-hukemâ*, thk. Fuad Seyyid, Müessesu'r-risâle, Beyrut 1985.
- İhvân-ı Safâ Risâleleri*, 4 Cilt, Terc: Komisyon, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.
- KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, "İbnü'n-Nedîm," TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 21, 2000.
- KAYA, Mahmut, "Beytülhikme," TDV Ansiklopedisi (DİA), c. 6, 1992.
- KAYA, Mahmut, *İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yayınları, İstanbul 1983.
- KAYA, M. Cüneyt, "Yuhannâ b. Bitrîk," TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 43, 2013.
- MANZALAOUI, Mahmoud, "The Pseudo-Aristotelian "Kitâb Sırr al-asrâr" Facts and Problems," *Oriens*, Vol. 23/24 1974, s. 147-257.
- ÖTELEŞ, Zeliha, "Ahlâk ve Siyaset Felsefesi Açısından Sırru'l-Esrâr ile Tedbîrât-ı İlâhiyye'nin Karşılaştırılması," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- PETRAÏTİS, Casimir, *The Arabic Version of Aristotle's Meteorology*, Dar El-Machreq Editeurs: Beyrouth 1967.
- Platon, Devlet, Çev: Sabahaddin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İş Bankası Yayınları: İstanbul 2017.
- Screes of Old Philisoffres: A Version of the Secreta Secretorum*, Ed. Robert Steele, Early English Text Society, London 1894.

“Secretum Secretorum,” http://self.gutenberg.org/articles/Secretum_Secretorum (erişim, 23 Ocak 2017).

Sözde-Aristoteles, *Sırların Sırrı: Aristo'dan İskender'e Nasihatler*, yayınlanmamış terc: İslam Kavas.

UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Kültür- Sanat Yayınları, Ankara tarihsiz.

UYSAL, Enver, “İhvân-ı Safâ,” TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), c. 22, 2000.